

~~Inv. H. 34.562~~

~~44160~~

18553

N. DOBRESCU

Strada
BIBLIOTECA
1866-1911
D.A. 1866

ROLUL BISERICII

ÎN

328406

TRECUTUL ROMÂNESC

132394

PUBLICAT ÎNTÂI ÎN «CONVORBIRI LITERARE»

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ioan St. Rasidescu

16, Strada Doamnei, 16.

1909

:24405

DONATURI
CAROL
1866-1911

C131

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 18553
Inventar ... 132394

RC 112/00

VERIFICAT
2007

B.C.U. Bucuresti

C132394

ROLUL BISERICII

IN

04/1160

TRECUTUL ROMÂNESC.⁽¹⁾

Înainte de toate biserica a avut un însemnat *rol religios-moral*.

Prin învățătura și prin reprezentanții ei, ea a edificat sufletește pe străbunii noștri, îi a făcut să fie buni creștini, oameni evlavioși, religioși, cu frică de Dumnezeu și cu dragoste de aproapele.

Că evlavia, religiozitatea au fost destul de puternice în viața străbunilor noștri, e un lucru cunoscut mai de toată lumea. Acei cari nu-l știu, sau se îndoiesc de el, n'au decât, între altele, să se gândească la mulțimea cea mare de biserici și de mănăstiri, cari acopereau altă dată, dela un cap la altul, pământul țării noastre, precum și la numeroasele donațiuni, — danii li se zicea pe vremuri — fructul credinței, pietății lor religioase. Orașul București, de pildă, înainte cu 40 — 50 de ani, avea cu mult mai multe biserici și mănăstiri decât are astăzi; pe multe din locurile unde se înalță acum frumoase palate, erau altă dată lăcașuri sfinte, biserici. Așa, de pildă, pe locul unde se află acum palatul Casei de Depuneri era biserica sfântului Ioan; chiar palatul Ateneului se află pe locul în care altă dată era „biserica sfinților 40 de mucenici“, ctitoria marelui vistiernic Mihail Cantacuzino, care biserică fiind închinată apoi episcopiei Râmnicului, a devenit metoc al acestei episcopii; de aci și numele de „episcopie“ care se mai dă încă și azi, în popor, locului pe care se află Ateneul.

Că pe lângă credința lor în Dumnezeu străbunii noștri aveau și dragoste către aproapele, apoi acest din urmă lucru ni-l dovedesc cu prisosință numeroasele instituțiuni

(¹) Conferință ținută la „Societatea Doamnelor române.“

de binefacere: azile, spitale, pe cari dărnicia și charitatea străbună le-a înființat și susținut. Spitalul și așezămintele brâncovenesti, de pildă, ori Eforia Spitalelor, ca să vorbim numai de lucruri din preajma noastră, nu sunt altceva decât niște așezăminte de binefaceri, fondate și întreținute din donațiunile făcute de cei cu dare de mână, pentru a alina suferințele aproapelui lor.

Că învățătura bisericii a putut să aibă, în viața străbunilor, un asemenea rezultat e foarte firesc.

Intrebarea însă e acum: cum au putut reprezentanții de pe vremuri ai bisericii, preoțimea luată în întregul ei, să facă un astfel de lucru, când mai toți știm, că în afară de puține excepții, clericii noștri din trecut, preoți de rând sau vlădici, nu au fost oameni învățați, mari cărturari?

E drept că au fost simpli și necărturari clericii noștri de pe vremuri, dar ei, mai toți, au fost oameni cu o viață curată, și însuflețiți de o puternică credință. Și e lucru cunoscut de toată lumea că mult mai mult e în stare să facă căldura entuziasmului sincer și exemplul unei vieți curate, cinstite, decât toate meșteșugirile omenești. Maxima latinească *«Exempla trahunt»* cuprinde un adevăr care rămâne veșnic în picioare!

Dar în afară de rolul acesta religios-moral, în al doilea rând, biserica a avut în trecut la noi și un însemnat *rol cultural*.

În trecutul nostru singura instituțiune purtătoare de cultură a fost biserica: din mănăstiri, au pornit, au răsărit cele dintâi raze de lumină.

Și iată ce ne îndreptățește să facem această afirmațiune!

Cele mai vechi monumente literare ce s'au scris la noi în țară și s'au păstrat până astăzi, în manuscrise bine înțeles, la început, pe când încă nu se inventase tiparul, sunt texte de scrieri bisericesti, de cărți întrebuițate în biserică și scrise de călugări într'una sau într'alta din mănăstirile țării. Așa este, de pildă, *«Evangelhia»* scrisă în mănăstirea Tismana prin anul 1404—1405 de cuviosul părinte Nicodim și păstrată până azi: se află actualmente la muzăul de anticități din București. Nicodim eră de loc din Macedonia. El venind la noi introduse viața călugărească în Țara Românească și contribuî la înființarea celor mai vechi mănăstiri din Țara Românească: Vodița și Tismana, în a doua jumătate a secolului al XIV. Dar Nicodim mai e și acel care a creat un curent de cărturărie slavonească, curent care, din fundațiunile sale, a trecut apoi în mănăstirea Cozia, în-

ființată de Mircea cel Bătrân, precum și în mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea), fondată cu un secol mai târziu de frații Craiovești. Dovadă sunt feluritele manuscrise vechi, găsite de Odobescu la această din urmă mănăstire, cari manuscrise, în bună parte, se află azi la muzeul din București.

Acelaș lucru și în Moldova. În cea mai veche mănăstire moldovenească, Neamțul — înființată în ultimul deceniu al secolului al XIV pe vremea Domnitorului Petru Mușat, la îndemnul mitropolitului Iosif, care devine astfel introducătorul vieții călugărești în Moldova, slujindu-se de discipoli de ai lui Nicodim din Țara Românească — s'au scris de asemenea în secolul XV, numeroase manuscrise de cărți bisericești, cari, în bună parte, se păstrează până azi, în mănăstirea Neamțului.

Toate aceste manuscrise din secolul XV, scrise în mănăstirile din țară, sunt în limba slavonă sau în vechea limbă bisericească slavă, care mai înainte vreme și chiar și pe atunci, eră socotită în Răsăritul Europei, ca singura limbă bisericească îndreptățită, bine înțeles, după, în urma celei grecești, a fi întrebuințată la cultul divin. Străbunii noștri o introduseseră mai întâi — prin secolul X — în slujba bisericească, imprumutând-o dela Slavii de peste Dunăre. După înființarea principatelor române, această limbă ajunge limba oficială a statului, limba de cultură a țării.

Manuscrisele sau textele cărților bisericești, de cari vorbim, ne dovedesc un lucru și anume: că oameni ai bisericii, călugării de prin mănăstiri, au fost cei dintâi în țară la noi, cari s'au indeletnicit cu meșteșugul condeiului, cu cărturăria timpului: slavonă. În înfloriturile titlurilor, în literile mari dela început, etc., s'au pus, în aceste manuscrise, și cele dintâi începuturi, cele dintâi manifestări de artă la noi, de aceleași persoane ale bisericii.

Mai târziu după ce se inventează tiparul și după ce ajunge și în țara noastră, *cele mai vechi cărți cari s'au tipărit* la noi, sunt cărți bisericești, iar tipăritorii lor au fost oameni ai bisericii. Așa e de pildă, *Liturghierul* tipărit în anul 1508, după toată probabilitatea la Târgoviște, pe vremea lui Mihnea cel Rău, Domnul Țării Românești; cartea fusese începută sub Radu cel mare. *Octoihul* tipărit în 1510. *Evangelheliarul* din 1512, tipărite și ele probabil tot la Târgoviște — toate slavonește — de către un meșter tipograf, de origină muntenegrean, călugărul Macarie, care pe urmă, supt Neagoe Basarab, ajunge și mitropolit al Țării Românești. Aceste dintâi cărți cari s'au tipărit în Țara Româ-

nească sunt interesante, nu numai prin faptul că sunt cele mai vechi cărți ce s'au tipărit la noi, că sunt cărți d'ale bisericii, și tipărite de oameni ai bisericii, ci și prin faptul că pe frontispiciile lor se află felurite ornamente, chipuri de sfinți, cari, cași acele inflorituri din manuscrise, pot fi privite drept cele dintâi manifestări, începuturi de artă, la noi.

Tot din biserică au răsărit și dela oameni bisericești au pornit și *cele mai vechi însemnări istorice* ce avem cu privire la trecutul nostru. Fie simpli călugări din mănăstiri cari se indeletniceau cu meșteșugul condeiului, cu cărturăria slavonă, fie egumeni, conducători de mănăstiri, la adăpostul zidurilor și în liniștea pe care o oferea viața mănăstirească, ei au însemnat, firește în limba cărturărească a timpului, faptele și isprăvile Domnilor noștri mai vechi, în Moldova mai ales. Așa avem: *Cronica și analele dela mănăstirea Bistrița*, numită mai scurt: *Letopisețul dela Bistrița* după numele mănăstirii în care fusese scris de călugări. Așa e *Cronica și analele* putnene, sau pe scurt *Letopisețul dela Putna*, scris în mănăstirea Putna, — zidită de Ștefan cel Mare, — de călugării din această mănăstire a căruia domnie o și glorifică. Așa e mai departe *Cronica lui Macarie*, episcopul Romanului, care scrie despre faptele și isprăvile lui Petru Rareș, Domnul Moldovei, care îl și însărcinase să facă aceasta; așa e *Cronica lui Eftimie*, egumenul mănăstirii Neamțului, care egumen continuă *cronica* episcopului Macarie, povestind mai ales domnia lui Alexandru Lăpușneanu.

Dacă producțiunile literare slavone de cari a fost vorba până acum, au fost date de biserică și de oamenii ei; apoi și *cele dintâi manifestări ale limbii românești în scris, cele dintâi texte românești* ce ni s'au păstrat, sunt cărți bisericești, scrise și acestea tot de oameni bisericești. Așa e o *Psaltire*, (cunoscută în deobște sub numele de psaltirea scheiană, fiindcă a fost găsită în biblioteca d-lui Sturza dela Schei). E cel mai vechiu text în limba română; a fost tradusă în românește pe la finele veacului XV, păstrată însă într'un manuscris copiat în secolul al XVI, de vreun preot din Maramureș sau din nordul Ardealului, care preot nu va fi fost mare cărturar de slavonește.

Așa e în al doilea rând *Praxiul* sau *Faptele Apostolilor*, cunoscut în deobște sub numele de *codicele voronețan*, din cauză că a fost găsit în mănăstirea Voroneț din Bucovina. Tradus în aceiași vreme, poate tot de acelaș cleric mara-

mureșan, sau din nordul Ardealului. Traducerile acestea au circulat, au trecut și dincoace de munți și anume în Moldova, unde au fost găsite. Prefacerea pe românește, de oameni bisericești, a cărților bisericești, a fost făcută și sub oarecare influențe venite din afară; dar și din cauză că nu înțelegeau ce se citea în biserică: nici credincioșii și nici preoții, cum eră desigur și cazul celui ce talcui aceste dintăi cărți bisericești în românește.

Cele mai vechi cărți românești, cari s'au tipărit în limba română, sunt cărți bisericești și tipărite tot de persoane bisericești. Sunt cunoscutele cărți tipărite de diaconul Coresi la Brașov între 1560 și 1580. Cităm din cele 8 cărți la număr ale lui Coresi câteva. Așa e *Evanghelia*, apărută în anul 1561 în a căreia prefață ni se spune și scopul tipăririi: „să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe Rumânii cine-s creștinii”. *Apostolul* în 1563. Apoi *Tălcul evangheliilor*, *Molitvnic*, *Psaltire*, etc. Tipărirea acestor cărți a fost sprijinită de Sașii din Brașov, cari pe lângă nădejdea unui câștig material, mai nutriau și speranța câștigării Românilor pentru învățătura cea nouă a lui Luter. Cărțile acestea românești tipărite în Ardeal (anume la Brașov) în jumătatea a doua a secolului al XVI au circulat și în alte părți locuite de Români, s'au răspândit și dincoace de munți: în principatele române. *Evanghelia din 1561* (sau *Tetraevanghelia* lui Coresi) s'a găsit, în cel mai complect exemplar, în mănăstirea Ciolanul din județul Buzău: probă că tipărirea lui Coresi au fost aduse și dincoace de munți. Cărțile acestea trecând dintr'un loc într'altul și fiind citite de clerici și de cei din popor cu știință de carte, au făcut ca Români dintr'o parte să se apropie sufletește de cei din alte părți. Prin aceste cărți s'au făcut primele începuturi ale unei vieți literare comune; prin aceste cărți s'au pus primele începuturi ale exprimării gândirii și simțirii românești, normele rudimentare ale ortografiei; cu un cuvânt începuturile limbii noastre literare.

După cărțile lui Coresi, 60 de ani nu se mai tipărește nicio carte românească. Cărțile lui Coresi însă circulă în tot acest timp la Români, și aduc, pe lângă începutul limbii noastre literare, încă un alt folos, anume: întrebuințarea limbii românești în actele particulare: zăpise țărănești, in-voeli, schimburi, vânzări, cumpărături, făcute la țară. În sate preoții, feciorii preoților, sau cântăreții dela biserică, având în mână cărțile lui Coresi, știau acum, cum să dea în scri-sul românesc, cutare in-voială, schimb, zăpis al țărănilor,

fiindcă acele cărți le arătau normele de scriere românească, de ortografie am zice noi azi. Deaceia vom și constată întrebuințarea limbii românești în actele simple, în invoelile celor dela țară, înainte cu mult de întrebuințarea limbii românești în documentele emanate din cancelariile domnești. Cele dintâi tipografii cari tipăresc, în principatele române, cărți românești, sunt date de un cleric.

Acesta e Petru Movilă, din familia domnitoare a Movileștilor, care trecând în Polonia se călugări și ajunse mitropolit la Kiev, în Rusia polonă, nu în Rusia moscovită. Tipografiile acestea dintâi sunt așezate în mănăstiri: cea din Țara Românească la mănăstirea Govora (jud. Vâlcea); cea din Moldova la mănăstirea Trei-Ierarhi. Conducătorul tipografiei dela Govora este călugărul Meletie Macedoneanu, egumenul acestei mănăstiri. El trecu și în Ardeal și tipări și acolo cărți, lucrând astfel și mai mult pentru realizarea unei unități culturale. Cea dintâiu carte românească, tipărită în Țara Românească este o colecțiune de legi bisericești, e *Pravila* dela Govora în 1640, adresată în primul rând clericilor români din toate părțile. După aceasta urmă *Cazania* (între 1642—44) și altele. Din tipografia dela Trei-Ierarhi din Iași eși în 1643 prima «*Carte românească de învățătură*» o cazanie tâlmăcită în românește de mitropolitul Varlaam; în 1644 «*Sapte taine*»; în 1646 o altă *Carte românească de învățătură*, aceasta însă e o pravilă, nu cazanie ca prima. Cu privire la aceste dintâi cărți se faceă până acum de curând o confuzie care azi trebuie înlăturată: anume se credeă, că deoarece cele dintâi cărți românești au un cuprins bisericesc, apoi în acest timp, timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu, s'a introdus limba română în slujba bisericească. Lucrul însă nu e așa! Cărțile cari se tipăresc pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu sunt cărți cu cuprins bisericesc; dar nu de cele trebuitoare pentru slujba bisericească; ele sunt pravile, cazanii, cari se citeșc mai mult în afar din biserică, sau în afar de timpul slujbei bisericești.

Insemnătatea acestor cărți nu e acea care li se dădea până acum, ci alta. Scopul pe care l'a urmărit mitropolitul Varlaam și ceilalți clerici de atunci cu aceste cărți bisericești în românește, eră de a pune la dispoziția și în mâna laicilor o carte de pe care să se poată învăța, de pe care să se poată lumina sufletește și instrui creștinește, ferindu-i și de rătăcirile ereticilor, ale calvinilor în deosebi. Aceste cărți circulă și ele dintr'o parte într'alta. Cărțile mitropolitului Varlaam al Moldovei, de pildă, trec în Țara Românească, unde

sunt adoptate. Prin urmare din biserică și prin carte bisericească pornește prima încercare de luminare a Românilor prin carte.

Prin tipografia și tipăriturile mitropolitului Moldovei Dosoftei din jumătatea a doua a secolului al XVII (cum sunt de pildă *Viețile Sfinților, Paremiile*), se continuă aceiași tendință: de a lumina adică pe Moldoveni prin cartea bisericească. Dosoftei, pe lângă laici, voește să lumineze și pe clerici, care și ei nu erau cine știe cât de învățați. Acelaș scop îl au și tipăriturile românești cari se fac în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII, cum sunt de pildă: «*Cheia înțelesului*» tipărită în București la 1678 de mitropolitul Varlaam, care puse de o traduse din rusește «*pentru folosul neamului nostru rumănesc*»; *Biblia* tradusă în timpul lui Șerban Cantacuzino, (1688) cea dintâi traducere în românește a întregii Sfinte Scripturi. E merită tuturor Românilor: «*pentru cea deobște priință; dăruită neamului rumănesc*»; *Mărturisirea ortodoxă* și altele.

Dar acel care intronează, care duce la apogeu curentul acesta de cultură religioasă, adică de luminarea minții Românilor prin cartea bisericească, este mitropolitul Antim Ivireanul, dela începutul secolului al XVIII. Străin de neamul nostru, fiind Georgian din naștere, Antim făcui, pe teren cultural, pentru Români, mult mai mult decât mulți Români. Vestit tipograf, Antim Ivireanul incetățeni la noi tiparul, înființând mai multe tipografii, făcând școală de tipografie, adică scoțând meșteri tipografi, discipoli ai săi, și punând „meșteșugul acesta slăvit și sfânt” în folosul țării și nu împotriva bisericii și legii. În al doilea rând Antim tipărește foarte multe cărți. Timpul dela 1690 la 1716, adică timpul cât a trăit și a lucrat el la noi, e cel mai bogat, din timpurile vechi, în cărți tipărite. Scopul pe care-l urmăria Antim prin cărțile ce a tipărit, eră indoit: a) urmăria luminarea minții cetitorilor săi prin răspândirea științei de carte; b) îmbunătățirea lor sufletească prin adăparea lor cu învățăturile bisericești din cărți ca: *Psaltirea* (1694), *Noul Testament* (1703), *Invățături creștinești* (1700), *Floarea Darurilor* și altele.

„Deci eu — scrie Antim Ivireanul într'una din prefetele cărților tipărite de el — fiindcă nu am altă putere spre ajutorul aproapelui decât îndeletnicirea tipografiei n'am lipsit și nu voiui lipsi vre-odată ca să folosesc după putința mea pe frații mei întru Christos, tipărind deosebite cărți de suflet folositoare și mântuitoare”.

Între cărțile românești tipărite de Antim se află însă și cărți de slujba bisericească, — cărți de pe care aveă să se

cânte și să se citească în biserică — în afară de cele pe cari le văzurăm și cari erau, cum spuserăm, destinate pentru cetirea și folosul sufletesc al credincioșilor.

Căci tot Antim e acela care dă direcție unui alt curent, prin traducerea în românește a cărților de slujbă bisericească, anume naționalizării slujbii bisericești, sau săvârșirii pe românește a slujbii bisericești. Direcțiunea aceasta dată de Antim e urmată apoi și de alți vlădici cărturari din întâia jumătate a secolului al XVIII, când se ajunge într'adevăr la introducerea limbii românești în slujba bisericească, fenomen unic în toată biserica ortodoxă, fiindcă dintre toate popoarele ortodoxe, singuri Românii aud în biserică aceeași limbă pe care o și vorbesc.

În Moldova acel care intronează curentul culturii religioase este mitropolitul Iacov Putneanul de pe la mijlocul secolului al XVIII, care tipărește mai multe cărți cu scop și cultural și edificator în acelaș timp. Într'una din prefețele cărților tipărite de el ni se spune:

„Pentru aceia și noi cu multă căldură și dragoste din tot sufletul de când milostivul Dumnezeu dintru a sa mare milă, necăutând la a noastră nevrednicie ne-au ridicat la treapta arhieriei nu puțină grijă avem, nici am conținut dintru a noastră neputință a nu ne sili cu bună lucrarea acestei de obște trupești și sufletești folosințe a tipografiei. Și mai ales cugetând noi cu dorire totdeauna a lămină și a împodobii turma cea cuvântătoare ce ni s'au încredințat nouă...”.

În tot secolul al XVIII se tipăresc o mulțime de cărți bisericești, pe cari le putem împărți în trei categorii: *Prima* categorie e cea a cărților cari aveau să servească credincioșilor de cărți de cetire, pentru lecturi religioase. Aceasta cu indoitul scop: d'a le folosi sufletește, d'a-i edifica, și de a le lămină mintea. Așa sunt: cazanii, predici, etc. Cum că aceste cărți bisericești de citire pe lângă scopul sau menirea lor de a educă, de a formă sufletește pe străbuni, mai aveau să implinească și un însemnat rol cultural, adică de a fi lăminătoare ale minții, apoi acest lucru ni se spune de mai multe ori.

Iată, de pildă, ce ne spune Mitropolitul Neofit în prefața unor Cazanii din 1742:

„Aceste cazanii sunt împodobite de cuvinte dumnezești și cu meșteșug ritoricesc și cu pilde filosofesti și cu bogoslovie adăpate și cu mărturii din sfânta scriptură, cari vin la adevăr. Cu multă dorire din călduros suflet, am pus de s'au tălmăcit de pre limba grecească pe limba românească și cu cheltuiala noastră s'au dat în tipar în tipografia cea nouă a sfintei mitropolii, pentru folosul tuturor de obște,

spre adăpare și leuire sufletelor acelor ce o vor citi cu bună înțelegere și ale celor ce cresc întru buna credință a pravoslaviei patriei aceștia și alții după împrejur pravoslavnici, cari grăesc tot cu această limbă românească. Că niciun lucru nu iaste mai bun și mai dumnezeesc supt soare decât binele și folosul de obște al tuturor și niciun lucru nu iaste mai slăvit și mai laudat în lume decât din neștiut a face știut și a câștiga pre cei ce n'au, cu ceia ce le lipsește și nici iaste mai sfânt și mai plăcut lui Dumnezeu decât a povățui neștine la lumină pre cei ce trăesc întru întunericul necunoștinței și al neștiinței“.

E spus, cât se poate mai bine, în frumosul grai bisericesc vechi, însemnătatea, folosul învățării cărții.

A doua categorie de cărți sunt cărțile de slujbă bisericească; ca Psaltire, Octoih, Minei, Triod, etc. Aceste cărți pe lângă rolul lor de căpetenie: de a se citi, a se sluji adică de pe ele în biserici, mai aveau și un alt rol. un rol cultural destul de însemnat; anume de pe ele se învăță carte, se învăță cititul, scrisul. Și cum cărți de slujbă bisericească erau la fiecă biserică și în fiecă sat, înțelegem de ce ele au fost și mai mult întrebuințate să se învețe de pe ele, decât cele din prima categorie. Lucrul ni-l putem reprezenta, mai plastic, în chipul următor.

După cărțile cu cari se începea și se mântuia învățătura, ajunsese să se formeze împărțiri, categorii de școlari, le-am numi clase în limbajul de astăzi. Să zicem de pildă că începeau să învețe de pe *psaltire*, aceasta formă clasa I; mântuind-o pe aceasta și trecând la învățarea unei alte cărți, să zicem, de exemplu, *Octoih*, promovă în clasa II, cu sau fără corigență. Mântuind o și pe aceasta trecea la o alta, *Ceaslov* și atunci trecea în clasa III și așa mai departe. De pe cărțile bisericești au buchisit, au silabisit, și au învățat carte românească străbunii noștri timp de două veacuri. Dascălii naturali, acei cari aveau să i învețe carte, erau preoții și cântăreții dela biserici, cântăreții mai ales, dascălii de strană cari, prin însăși slujba aceasta a lor, erau și cei mai indicați și cei mai potriviți învățatori ai poporului: citind ei de pe acele cărți, puteau deprinde și pe alții să citească de pe ele. Că ei erau învățatorii firești ne-o spune însuși cuvântul „dascăl“ care are în limba română o semnificațiune dublă; el înseamnă și dascăl de biserică, țarcovnic, cântăreț, dar înseamnă și ceea ce numim noi astăzi învățator sătesc. Aceasta, pentru că una și aceeași persoană a îndeplinit a „cumulat“ ambele funcțiuni. Dar sunt și scriitori cari ne vorbesc de asemenea dascăli, pe cari i-au cunoscut, sau dela care au învățat și ei carte. Așa, de pildă, Ioan Ghica într'una

din scrisorile sale ne vorbește de asemenea dascăli de pe la bisericile din București. Intre aceștia e și dascălul Chiosea, cunoscut celor cari au citit scrisorile lui Ioan Ghica. Să citim împreună ce ne spune Ioan Ghica despre acest dascăl:

„Dascălul Chiosea, bătrân cu antereu de calemcheriș, la cap cu cauc de taclit vârgat cu cearșaf alb, se plimbă pe dinnaintea băeților înarmat c'o vargă lungă, arzând când pe unul, când pe altul, după cum i se părea, se opriă dinnaintea fiecăruia, la unii le ascultă lecția, la alții le mai adăogă câte un ucu scurt pe ici pe colea, sau câte-o aruncătură două pe deasupra ca să fie slova mai ciociască. Apoi să fi dus sfântul pe vre-unul să nu fi știut lecția, că dacă nu-l ajungea cu nuiaua, apoi scotea imineu din picior și-l asvârlea după dânsul cu un: „Fir'ai al dracului cu tat o și cu măta, că n'ai învățat *matima*“. Dascălul Chiosea nu era om rău dar se necăjea pentru că-l durea inima când vedeă că nu se silesc copiii la învățatură. El nu era civilizată ca să nu-i pese dacă elevii învață sau nu. Pentru el școala nu era o chiverniseală...“.

Că nu era o chiverniseală se vede numai decât din cele ce ne spune tot Ioan Ghica despre plata acestor dascăli, cântăreți de biserică.

„Dascălul Stan era cel mai bine plătit: avea 20 de parale pe luna de copil. I se mai dă dela biserică tain de mălaiu, de fasole, de lemne“.

Să nu ne inchipuim că avea vreun local propriu pentru școală. Nici pomeneală de așa ceva, căci

„Școala era sub albastrul cerului pe prispa bisericii, la umbra altarului, iar când plouă copiii se chinuiau în odaia țârcovnicului, jos pe cărămizi, sau în clopotniță, citeau și scriau pe genunchi sau pe brânci“.

Tot acelaș lucru ni se spune și într'o cărticică, destul de interesantă: „Istoria vieții mele“ (Biblioteca „Minervii“ No. 8), de Teodor Vârnav, care a învățat el însuși astfel carte, și dela asemenea dascăli-învățători: cântăreți, sau și proeți. Iată ce găsim la el la pp. 16, 22—23.

„Buchile moldovenesti pe amândoi frații ne dedese ca să le învățam dela preotul satului Constantin, carele câteodată pe lângă trasul de urechi, ne hrănea și cu colaci dela biserică, unde noi mai totdeauna, măcar că eram copii, implineam îndatorirea pâlmarului, aducând dela casa noastră (care era aproape de biserică) apă, foc și lumânări...“.

Dus apoi de un moș al său, într'un alt sat, la un boer care „ținea într'o casă în ogradă, un dascăl moldovean... carele învăță atât copii lui, cum și vre-o câțiva a altor boieri megiesi“, Teodor Vârnav, ne mai spune: „Spormiam foarte la învățatură, după zisa profesorului, pentrucă afară că puteam ceti pe slove ohtoicul, învățasem încă și vre-o trei cathizme din psaltirea proorocului David“.

O a treia categorie de cărți apărute în secolul al XVIII și tipărite tot de oamenii bisericii sunt așa numitele „Bucoavne“ sau „Bucvarii“, noi le-am numi în limbajul de azi Abecedare. Aceste Bucoavne sau Bucvarii începeau cu buchile, apoi cuprindeau rugăciuni: Tatăl nostru, Crezul, cele 10 porunci, cele 9 fericiri, etc. Așa e *Bucoavna* tipărită de episcopul Grigorie Socoteanu al Râmnicului la 1749.

„Pentru toți pravoslavnicii creștini și pentru preoți și protopopi ca să învețe pe enoriașii lor cu toată osârdia“.

Așa e *Bucvarul* tipărit de mitropolitul Moldovii Iacob Putneanul, la 1755, în a cărui prefață însuși mitropolitul ne spune:

„Cade-să dar vouă blagocestivilor creștini și ce cei aveți nume părintesc peste copiii cei mici, să aveți purtare de grijă pentru învățătura copiilor voștri ca să nu se lipsească de hrana cea sufletească cu povățuirea cea bună... iar de hrană ca aceia în țara aceasta cine nu vede câtă lipsă iaste? Care văzând noi lipsiți copiii de hrana ce li se cădea bolind cu inima de nenorocul învățăturilor am dat în tipar această cărțuie începând dela azi-buche cu toată orânduiala, precum se vede, ca să poată după buchii cetii și cu sloguri întru întărirea cetirii sale, și după aceste rugăciuni de sara și de dimineața și rânduiala pentru masă și după masă; așijdere cele 10 porunci și 7 taine creștinești, 7 daruri ale Duhului sfânt și altele. Și învățătura pentru credința catolică și ce este credința catolică. Care aceste toate învățându-le copiii, de mici să poată cunoaște ce este frica de Dumnezeu...“.

Așa sunt mai multe Bucoavne sau Bucvare de acestea tipărite în jumătatea a doua a secolului al XVIII peste munți. Din toate acestea vedem că biserica și oamenii ei din toate părțile se îngrijesc pe vremea această de instrucția, de luminarea poporului. În scopul acesta ei fac cărțile începătoare, abecedarele, cari însă sunt compuse în cea mai mare parte din materii religioase, fiindcă, odată cu luminarea minții, voiau să le innobileze inima, sufletul cu preceptele creștine. Episcopii și mitropoliții chiar ajung în secolul al XVIII supraveghetorii, conducătorii școalelor, ce existau sau se înființau prin orașe sau și prin sate. Preoții plătesc darea pentru școale în secolul al XVIII și într-o bucată de vreme din secolul al XIX, anume până la regulamentul organic, care aduce o altă întocmire.

Din cele ce am expus până acum oricine poate vedea destul de lămurit, că instituțiunea care s'a indeletnicit în trecut cu cărturăria, care s'a ocupat cu instruirea și educarea străbunilor noștri, prin cartea bisericească, a fost biserica și reprezentanții ei.

Dar in afară de rolul acesta cultural destul de însemnat pe care l'a avut biserica, in trecut, la noi, biserica a mai avut încă un alt indoiit rol, și tot cultural și acesta, și destul de însemnat, și anume: a) in biserică s'au cultivat in cea mai mare parte, artele, la noi, in trecut; b) de oameni ai bisericii și in lucrări bisericești ni s'a făurit limba literară! Să vedem mai de aproape cum!

A) Mai toate artele au fost cultivate in trecut de biserică. Să luăm de pildă arhitectura! Ei bine, arhitectura a fost cultivată de biserică, având nevoie de ea la construirea de biserici și de mănăstiri. Firește la început eră o arhitectură de împrumut, luată dela vecini, cu cari veniam in contact, eram apropiați, aveam legături. Așa, de pildă, in secolul al XIV și XV in Țara Românească se construiau biserici in stil bizantin dar nu adus direct din Bizanț, ci împrumutat dela Slavii de peste Dunăre; deaceea și forma greoaie a acelor biserici, potrivită, de altfel, și cu felul de a fi al acestor vecini. Vine însă și influență bizantină directă, când se încheagă legături mai strânse, când străbunii noștri se apropie mai mult de Constantinopolul, turcesc acum. Așa, de pildă, la mănăstirea renumită a lui Neagoe Basarab dela Curtea de Argeș e influență direct orientală in podoabele și horbotele acelea de marmură cari o impodobesc; acelaș lucru și la biserica din mănăstirea Dealului (lângă Târgoviște) făcută de Radu cel Mare, Domnul Țării Românești dela începutul secolului al XVI, fără însă a lipsi la amândouă și o influență apuseană, și anume: venețiană.

In Moldova, in secolul al XV, pe vremea lui Alexandru cel Bun și mai ales pe vremea lui Ștefan cel Mare, bisericile se fac tot in stil bizantin; dar un stil bizantin care se resimte foarte mult de influența gotică, venită din Polonia și din Ardeal, in liniile arcuite dela uși și ferestre, precum și in ascuțișul turnurilor. Construirea bisericilor lui Ștefan cel Mare e însă adaptată și la nevoile locale: mici, solide, durabile. Din Moldova stilul acesta al bisericilor lui Ștefan cel Mare trecu și in Țara Românească, in secolul XVI, unde se construieră biserici asemenea celor moldovenești.

Aceste feluri de construire a bisericilor: stil bizantin, cu sau fără influențe apusene se vede și la bisericile din secolul al XVII-lea, făcute mai ales pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, când e tot un stil de împrumut. Abia către finea secolului al XVII și începutul secolului al XVIII, arhitectura bisericească, își lasă haina de împrumut

străin, și devine românească; acum poate fi vorba de un stil propriu românesc. Meșterii de biserici din timpul lui Brâncoveanu, în cea mai mare parte. Români, construiesc biserici deosebite, ca stil, de cele ce se construiau pe atunci și până atunci; în ele se vedește pentru întâiași dată gustul arhitectonic specific românesc, stilul românesc făurit după nevoile Românului, dar și după idealul lui de frumusețe. Acest stil se caracterizează prin pridvorul acela deschis de la intrarea bisericii, și susținut de stâlpi, cu capiteliurile înflorite; cu stâlpi cari susțin biserica și înlăuntru, și aceștia înfloriți la căpătăiurile lor. Iată cum, prin urmare, din trebuințele bisericii, cultivându-se arhitectura, s'a ajuns la un stil arhitectonic românesc.

Dar și sculptura a fost cultivată de biserică, punând să se sape în piatră cadrul ușilor sau al ferestrelor dela biserici, capiteliurile stâlpilor, ornamentația de pe morminte, etc. Cam la atât s'a mărginit întrebuințarea sculpturii în biserica noastră. Mai departe nu a trecut; fiindcă la noi, cași la celelalte popoare ortodoxe, sculptura nu a fost întrebuințată de biserică și la facerea statuilor pentru biserică și în biserică, ca la catolici, de teama ce au avut-o părinții bisericesti vechi d'a nu cădea în idolatrie, mai ales poporul simplu. Firește că și începuturile sculpturii bisericesti la noi sunt tot de împrumut, până ce în cele din urmă și anume pe vremea lui Brâncoveanu se ajunge și la o manifestare proprie românească în sculptură. Anume: e acia a mitropolitului Antim Ivireanul, care a sculptat ușile dela intrare dela biserica Antim din București, — cari uși sunt unul din cele mai frumoase monumente de sculptură din trecut, — precum și sculpturile altora după el.

Pictura deasemenea a fost cultivată de biserică, trebuind la zăgrăvirea bisericilor, la decorarea lor cu sfinți, precum și la facerea diferitelor chipuri de sfinți, cari se întâlnesc mai pe toate cărțile vechi bisericesti. Stilul care a predominat în trecut în pictura bisericască dela noi, a fost stilul bizantin, cu acei sfinți slabi, uscați, cu ochii îndreptați la cer, la Dumnezeu. În genere și azi tot acest stil e întrebuințat la zăgrăvirea bisericilor, numai că e modernizat de unii din pictorii noștri de seamă.

Muzica deasemenea a fost cultivată de biserică. Și ea eră firește la început tot de împrumut. Vechea noastră cântare bisericască a fost luată dela Slavi, cari s'au organizat bisericeste înaintea noastră, și a fost păstrată și cultivată în biserică până în secolul al XVII, când creșterea treptată

a influenței grecești, ne aduce muzica, și prin urmare și cântarea bisericească, pe care o aveau Grecii în biserică. Cântarea grecească predomină la noi în biserică mai ales în secolul XVIII, până pe la începutul secolului al XIX, când un umil călugăr, ieromonahul Macarie, dascălul de cântări, vine și naționalizează și cântarea bisericească. În cântările bisericești ale lui Macarie, se vede aceiași înfocare, aceiași duioșie și același sublim exprimat, care se întâlnește de altfel în cântecele populare românești, cari par a nu fi rămas străine lui Macarie. Unii au urmat direcția românească dată cântării bisericești de Macarie, alții însă s'au luat după Anton Pan, care introduce în cântarea noastră bisericească nota orientală, cu tereremuri și ahturi din manele turcești. Azi e tendința d'a se reveni la direcția indicată de Macarie, adică d'a apropiă cântarea bisericească cât mai mult de simțirea și inima românească, d'a intronă iarăși frumusețea dată cântării românești de ieromonahul Macarie.

Nu mai vorbim și de alte manifestațiuni artistice, ca de pildă, frumoasa scriere cu buchi chirilice a mitropoliților Anastasie Crimca al Moldovei și a lui Antim Ivireanul, cari sunt: cei mai neintrecuți caligrafi din tot trecutul nostru. Nu mai vorbim de frumoasele chenare cari incadrează paginile vechilor noastre cărți bisericești, între cari cele mai măestre sunt tot ale lui Antim; nu mai vorbim nici de chipurile de sfinți cari împodobesc vechile noastre tipărituri, cum e de pildă, chipul prorocului David, adevărată lucrare de artă și datorită tot lui Antim; asemenea nu mai vorbim nici de legatul cărților în lemn și piele, sau și în argint, cu chipuri de sfinți gravate sau turnate, toate făcute numai de călugări sau de oameni ai bisericii, cari, în înfloritura din manuscris, în chipul săpat în lemn, sau turnat în argint al unui sfânt, în chenarele de pe pagini, își puneau, își concentrau toată căldura și puterea sufletului lor, ca să facă acel lucru cât mai frumos posibil!

Unii dintre mitropoliți, ca Antim, Dosoftei, au făcut și versuri. Cu aceasta ajungem la celalt merit al bisericii: B) d'a ne fi făurit adică limba literară.

Căci, cum am spus mai sus, oamenii bisericii ne-au făurit limba literară, au înzestrat neamul cu o limbă literară, au contribuit la realizarea unei limbi literare unitare. Și iată cum! Cărțile bisericești cari se tipăresc într'o parte a României, circulă și în celelalte părți; tipăritorii trec dintr'un loc într'altul sau într'un loc se tipăresc cărți și pentru cei din

alte părți. Acesta e primul pas spre unitate. Al doilea pas: voind oamenii dintr'un loc sau altul să-și exprime în scris gândul lor, simțirea lor, eră foarte natural ca ei să ia ca norme, ca dreptare, ca modele, cărțile cari circulau și cari aveau pecetia și aprobarea bisericii, adică a instituțiunii care a inspirat străbunilor noștri cea mai multă încredere. Cărțile tipărite de mitropolitul Varlaam al Moldovei, nu sunt cărți moldovenești, cărți tipărite adică numai pentru Moldoveni, ci ele sunt, cum ne și spune titlul „*Carte românească de învățătură*“, scrise adică ca să servească ca învățătură, mai ales la învățarea limbii, de toată suflarea românească din toate părțile.

În prefata uneia din ele chiar el ne spune că învățăturile sale se îndreaptă către: „*toată seminția românească pretutindenea ce se află pravoslavnică într'această limbă*“ ba și mai mult, publicația lui e oferită ca „*un dar limbii românești*“ — sunt cuvintele proprii ale mitropolitului Varlaam.

Gândul acesta al făuririi unei limbi literare unitare pentru toți Românii, adică pe care să o înțeleagă Românii din toate părțile, a preocupat pe Vlădicii cărturari din toate părțile. Iată, de pildă, cât de frumos, cât de simplu, dar și cât de deplin și de energic, exprimă acest gând, făcându-l chiar *program* și arătând în acelaș timp și *nevoia unei limbi literare unice* pentru Românii din toate părțile, mitropolitul Ardealului, Simion Ștefan în prefața Noului Testament din Bălgrad 1648:

132394
 «Acesta încă vă rugăm să luați aminte că Rumânii nu grăescu în toate țările într'un chip, încă nici o țară toți într'un chip; pentru aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într'unu chip, alții într'altu chip: au veșmânt, au vase, au altele multe nu le numescu într'un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni cari umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sântu bune carele le înțelegu toți. Noi, dreptu aceea ne-am silit, de în cât am putut, să isvodim așa cum să înțeleagă toți; iară, să nu voru înțeleage toți, nu-i de vina noastră ce-i de vina celuiia ce au răsfirat Rumânii priinti' alte țări, de ș'au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți într'unu chip».

Lucrările mitropolitului Dosoftei și Biblia din 1688, duc și mai departe făurirea limbii literare unitare. „*Psaltirea în versuri*“, de pildă, a învățatului mitropolit al Moldovei Dosoftei, e cea dintăiu încercare reușită de versificație românească. În versificarea psalmilor, Dosoftei s'a condus în bună parte și de poezia populară românească, reușind adesea să toarne versuri într'o formă care a rămas și care poate

să placă și astăzi: unele dintre cântecele de stea, nu sunt decât psalmi versificați de Dosoftei.

În Biblia dela 1688 limba este iarăși, cași în Testamentul Nou din Bălgrad, simplă, ușoară, cursivă, lesne de înțeles pentru Românii din toate părțile, limpezită de provincialisme: limba din Biblia dela 1688 e una din cele mai înalte expresii ale limbii literare a timpului. Și cum Biblia a circulat, putem numai decât vedea ce mare serviciu a adus unificării limbii noastre literare.

La începutul secolului al XVIII, acel care cultivă în deosebi limba română, dându-i o formă și mai frumoasă, și mai plăcută și mai mlădioasă este mitropolitul Antim Ivireanul, supt care am putea spune că vechea limbă bisericească ajunge la apogeu, ca expresivitate și ca frumusețe. Sunt foarte multe locurile în scrierile lui cari, ca modele de frumoasă limbă bisericească, se pot citi cu plăcere și până azi. Dar neintrecut ca frumusețe, ca duiosie, e acel model de limbă veche literară, cunoscut sub numele de apărarea lui Antim prezentată Domnitorului Brâncoveanu: e, desigur, unul din frumoasele monumente literare din trecutul nostru mai *vechin*.

După Antim, în tot secolul XVIII, cărțile bisericești circulă mereu: dovadă, minele lui Chesarie din 1780, cari trec în toate părțile locuite de Români. Aceste cărți toate au dus și mai departe făurirea unei limbi literare unitare, înțeleasă de toți Românii din toate părțile, așa că atunci când pe la finea secolului al XVIII și începutul secolului al XIX vin scriitori români noi, calea le eră pregătită de biserică, care făurise deja limba literară unitară, așa de mult apropiată de graiul poporului, pe care vechii cărturari vlădici l'au avut întotdeauna în vedere. Deaceia și azi cea mai frumoasă limbă românească e cea care se apropie de vechea limbă bisericească, cum și de limba poporului.

În afară însă de rolul acesta cultural, asupra căruia am insistat mai mult, fiind cel mai însemnat, biserica a mai avut în trecut și un *rol politic*, precum și unul *civil-social* și chiar *economic*.

Prin reprezentanții săi, biserica a luat parte, din cele mai vechi timpuri, la conducerea treburilor țării. Așa mitropoliții au luat parte la statul domnesc, fiind, aproape întotdeauna, primii consilieri ai tronului. În legăturile cu străinătatea și la cele mai însemnate chestiuni de stat, la încheieri de tractate, în fruntea misiunilor diplomatice, etc., locul întâi îl au episcopii și mitropoliții noștri. Tratatul lui

Ștefan cel Mare cu Polonii e încheiat de mitropolitul de atunci al Moldovei, Teoctist. Tratatul diplomatic între Basarab Voevodul Țării Românești și între stăpânitorul Ardealului îl conduce mitropolitul Țării Românești, Macarie, pe la 1480. Plenipotentul lui Ioan Vodă cel Cumplit, în misiunile diplomatice la Cazaci și Poloni, e episcopul Isaia al Rădăuțului. Tratatul lui Mihaiu Viteazu cu Sigismund principele Ardealului e încheiat de mitropolitul Țării Românești Eftimie II și de cei doi episcopi: Luca al Buzăului și Teofil al Râmnicului. Impăciuitorul dintre Vasile Lupu al Moldovei și Matei Basarab al Țării Românești este mitropolitul Varlaam al Moldovei, care e, în același timp și, plenipotentul lui Vasile Lupu în misiunile diplomatice la Cazaci. Sau și mai aproape de timpurile noastre. Pentru a apăra și susține drepturile țării în fața Impărătesii Rusiei Caterina II se duse, înainte de încheierea păcii dela Cuciuc-Cainargi din 1774, la Petersburg, mitropolitul Grigorie II al Țării Românești. Iar pentru a apăra drepturile țării în contra călugărilor greci, în chestia mănăstirilor închinată a căroră apărare o luase Rusia, se duse la 1868 la Petersburg, învățatul episcop al Romanului Melhisedec, mort acum 17 ani. Până nu de mult mitropolitul Țării a fost președintele Senatului, și până azi toți episcopii și mitropoliții fac de drept parte din Senat. Toate acestea ne arată rolul politic pe care l'au avut reprezentanții bisericii din trecut.

Dar pe lângă rolul acesta în chestiuni politice, diplomatice, reprezentanții bisericii am zis că au mai avut și un rol social-civil, și chiar economic. Căci în trecut, în multe chestiuni de judecată mai ales în certuri pentru pământuri, episcopii erau delegați de Domni ca să facă judecată, dând hotăriri definitive, dela care se putea apela numai la Domn. Până nu de mult actele stării civile, le aveau oamenii bisericii; la tribunalele bisericesti se judecau procesele de divorțuri și de moșteniri. Iar prin felul de administrarea averilor, moșiilor, prin felul de gospodărie bună, — lăsând la o parte abuzurile făcute mai ales de egumenii greci, — se dădea exemplul acelei bune și cinstite gospodării străbune și se venea în ajutorul nevoiașilor, se înființă instituțiuni de binefacere, azile, etc.

Mai însemnat însă decât acestea din urmă este *rolul național* pe care l'au avut în trecut biserica și reprezentanții ei.

În împrejurările grele prin cari a trecut țara, sau prin care a trecut neamul dintr'o parte sau alta, biserica și reprezentanții ei au avut un însemnat rol, un rol hotăritor

de cele mai multe ori, pentru salvarea neamului, ori a țării.

Cine nu va recunoaște că biserica a contribuit la mântuirea, la conservarea neamului, când va ști că ideea creștină, a cărei depozitară eră biserica, a fost cea mai puternică pârghie și a dat străbunilor noștri tot avântul acela sublim în luptele lor de glorioasă amintire cu Turcii, pe vremea lui Mircea cel Bătrân, a lui Ștefan cel Mare, sau a lui Mihai Viteazul? Vajnici luptători în contra Semilunei, străbunii noștri știau că se luptă în contra Semilunei pentru legea lor creștină, devenind astfel apărătorii creștinătății și ai civilizațiunii europene, făcând din pepturile lor de oțel zid puternic în fața șivoiului musulman. Și să nu se piardă din vedere că Români au fost cei doi mari apărători ai creștinătății și ai civilizațiunii europene, din secolul XV: Ștefan cel Mare și Ioan Corvin.

La Românii de peste munți, acei cari și-au lepădat legea lor și s'au catolicizat, nobilii mai ales, s'au instrăinat de neam, s'au maghiarizat, pe câtă vreme poporul ținând cu tărie la credința lui străbună, prin aceasta nu s'a apropiat de alte neamuri și și-a putut păstră individualitatea sa etnică.

De câte-ori nu s'au văzut, la noi, în trecut, în fruntea cetenilor de Români înarmați, și preoți sau și vlădici; cum e, de pildă, cazul lui Popa Stoica din Fărcaș, de pe vremea lui Mihai Viteazul, sau al Vlădicăi Ioan de Prislop, dincolo în Ardeal mai pe aceiași vreme?!?

În trecut n'au servit oare întotdeauna ca stindarde de luptă, praporele dela biserici? Nu au dat mănăstirile, episcopii și mitropoliile, Domnilor de pe vremuri, însemnate contingente militare pentru luptă?

De câte ori în momentele critice pentru popor nu s'au pus vlădicii noștri în fruntea mișcărilor prin cari putea veni mântuirea țării, a neamului! Așa e de pildă cazul lui Antim Ivireanul, care cu pericolul vieții lui, pe care a și pierdut-o pentru aceasta, s'a pus în fruntea unei mișcări care tindea la salvarea țării de sub jugul și inghenuncherea turcească, la scăparea poporului de stoarcerea neomenoasă a Fanarioșilor. Sau cum e, de pildă, cazul blândului și seninului mitropolit al Moldovei Veniamin Costaki, care a apărat drepturile țării și neamului său, punându-se pe sine în pericol pe vremea mișcării grecești, a Eteriștilor. Sau cum e de pildă, atitudinea patriotică a reprezentanților bisericii din Moldova, pe la mijlocul secolului trecut, ca mitropolitul Sofronie Miclescu, frații Scribani, Melhisedec și alții, cari au dat cel mai puternic și eficace concurs la realizarea, la înapurarea

ideii Unirii Principatelor române; sau cum e, de pildă, biserica română astăzi la Românii de dincolo, singura fortăreață, singurul zid de apărare al neamului, dela direcțiunea și organizația pe care i-a dat-o marele mitropolit al Românilor din Ardeal, Andrei Șaguna.

Acesta este, în liniamente cât mai generale, rolul pe care l-a avut, pe un teren sau pe altul, biserica, în viața străbunilor noștri.

Din toate cele spuse până acum, nădăjduim că o idee se va desprinde cu destulă claritate pentru orișicine, anume: că în trecut biserica a adus servicii reale țării, neamului și pe alte terenuri decât pe cel strict bisericesc.

Nu e nici timpul, nici locul ca să arătăm ce servicii mai poate aduce azi, la noi, biserica.

Asupra unui lucru cred că ne vom găsi cu toții de acord, anume: să dorim cu toții ca biserica să fie azi la noi, cel puțin, la înălțimea la care a fost altă dată!

